

100 YILIN ÖTESİNDE EKİM DEVRİMİ VE TÜRKİYE

ERDEN AKBULUT – EROL ÜLKER

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	
EKİM DEVRİMİ, SOVYETLER VE TÜRKİYE <i>Erden Akbulut – Erol Ülker</i>	7
Vladimir İlyiç Ulyanof [Lenin] ve Türkiye – I EKİM DEVRİMİ VE OSMANLI-TÜRK BASININDA LENİN <i>Zafer Toprak</i>	15
Vladimir İlyiç Ulyanof [Lenin] ve Türkiye – II EKİM DEVRİMİ, LENİN VE AYDINLIK'TA [1921-1925] MARKSİST KADINLAR <i>Zafer Toprak</i>	29
“Bolşevikler Son Derece İfratperver ve Hatta Anarşi Cihetine Meyyal Olduklarından...”: OSMANLI HARİCİYESİ EKİM DEVRİMİ'Nİ NASIL TAKİP ETTİ? <i>Cengiz Yolcu</i>	56
DEVRİMİN SINIRDAKİ YANKILARI: KARS'IN 1917'Sİ <i>Alexander E. Balistreri</i>	64
DEVRİMİN ARDINDAN: BEYAZ ORDU VE 1917'DEN SONRA RUS DİASPORASINDA DEVRİM KARŞITI SİYASET <i>Pınar Üre</i>	118
“BİR HEYET-İ SEFARET DEĞİL BİR İHTİLÂL HEYETİ”: İTTİHATÇILAR VE ASYA'DA DEVRİMCİ DİPLOMASİ <i>Alp Yenen</i>	132
“BAŞINDA BİR KALPAK OLSA”: GEORGİY ÇİÇERİN, SOVYET DIŞ POLİTİKASI VE TÜRK İHTİLALİ <i>Samuel J. Hirst</i>	168
OKTOBR DEVRİMİ KOMİNTERN VE TÜRKİYE'DE KOMÜNİST HAREKETİN BİÇİMLENİŞİ <i>Erden Akbulut</i>	193
MÜTAREKE DÖNEMİNİN BAŞLARINDA İSTANBUL'DA SOL HAREKETLER 1918-1920 <i>Erol Ülker</i>	223
YAZARLAR	235

GİRİŞ

EKİM DEVRİMİ, SOVYETLER VE TÜRKİYE

Erden Akbulut – Erol Ülker

Rusya’da işçi-köylü-asker Sovyetlerinin Bolşeviklerin öncülüğünde iktidara gelmesiyle sonuçlanan Ekim Devrimi, yirminci yüzyılın en önemli toplumsal-tarihsel gelişmelerinden biridir kuşkusuz. Bilindiği gibi Dünya Savaşı sürerken patlak veren devrim süreci, Rusya İmparatorluğu’nun çöküşüne ve savaştan çekilmesine yol açtı. Bu gelişme geçici olarak Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu için elverişli koşullar yarattı, ancak daha sonra bunlar da Avusturya-Macaristan ile birlikte Dünya Savaşı neticesinde çöken imparatorluklar arasında yer aldı. Sosyal-Demokratların kızıl Viyana’da yönetime ağırlıklarını koyduğu sıralarda, Almanya’da sosyal-demokratlardan ayrıışan Spartakistler-komünistler Rusya’dakine benzer bir işçi sovyetleri hükümetinin kuruluşuna yönelik devrimci ayaklanma girişimine öncülük ettiler. Ocak 1919’da patlak veren Spartakist ayaklanmasının kanlı bir şekilde bastırılmasından kısa bir süre sonra, Mart 1919’da Bela Kun liderliğindeki komünistler Macaristan’da bir sovyet hükümeti kurdular. Ancak Macar devrimci hükümeti Ağustos 1919’da Romanya ordusunun Budapeşte’yi işgaliyle son buldu.

Bolşeviklerin umutlarını bağladığı Alman devrimi ve Macaristan Sovyet hükümetinin yenildiği sıralarda, yoğun bir iç savaş sürecinden geçen Rusya’nın güneyinde ve doğusunda önemli gelişmeler yaşanıyor-

du. Nisan 1918'de Bakü'de Temmuz ayı sonlarına kadar varlığını devam ettirecek, Bakü Komünü olarak bilinen bir Sovyet hükümeti kuruldu. Bakü aynı zamanda İran komünist hareketinin örgütlenmesi açısından önemli merkezlerinden biri haline geldi. Dünya Savaşı sırasında İran'ın büyük bir kısmı kuzeyde Rusya ve güneyde İngiliz işgali altındaydı. Mayıs 1917'de Bakü'de kurulan Adalet Partisi daha sonra İran'ın kuzeyindeki Gilan'da Mirza Küçük Han liderliğinde faaliyet gösteren Cengali isimli gerilla hareketiyle bağlantıya geçti. Mayıs 1920'de Küçük Han Bolşeviklerin desteğiyle Eylül 1921'e kadar varlığını sürdürecektir olan Gilan Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan etti. Cengali hareketiyle ittifak geliştirmiş olan Adalet Partisi Haziran 1920'de Gilan sınırları içindeki Anzali isimli liman kendinde İran komünist hareketinin program ve hedeflerinin saptanmasına yönelik önemli bir kongre düzenledi ve Eylül 1920'de ismini İran Komünist Partisi (İKP) olarak değiştirdi. İran'lı komünist ve devrimci gruplar Eylül 1920 başlarında Bakü'de Komintern öncülüğünde gerçekleştirilen Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda önemli bir ağırlığa sahipti.

Cihan Harbi sonrasında İran-Azerbaycan ekseninde tüm bu gelişmeler yaşanırken, savaştan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu topraklarının dikkate değer bir bölümü, başkent İstanbul da dahil olmak üzere İtilaf güçleri tarafından işgal edilmekteydi. Ancak savaş boyunca imparatorluğu tek elden yöneten İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) iktidardan düştüğü, başlıca liderlerinin ülkeyi terk ettiği bu konjonktürde İstanbul, Trakya ve Anadolu'da yerel direniş hareketleri ortaya çıktı. İttihatçıların kuruluşunda önemli roller üstlendiği söz konusu yerel hareketler bir süre sonra merkezileşti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Nisan 1920'den itibaren faaliyete başladığı Ankara, direniş hareketinin başlıca merkezi haline geldi. Milli mücadelenin sömürgecilik ve emperyalizm karşıtı bir karaktere sahip olduğu iddiasını kimi zamanlar daha fazla ön plana çıkaran Ankara hükümeti ve başta Enver olmak üzere politik faaliyetlerini yurtdışında sürdüren İttihatçı liderler, Bolşeviklerle temas halindeydi. Sovyet hükümeti tarafından sağlanan mali ve askeri desteğin özellikle Anadolu'da Yunanistan ordusuna karşı girişilen askeri mücadelenin başarıya ulaşmasında önemli bir role sahip olduğu bilinmektedir.

Milli mücadele dönemi aynı zamanda Türkiye komünist hareketinin Bolşevikler ve Komintern ile bağlantı halinde şekillenmesi açısından çok önemli bir aşamayıdır. Mustafa Suphi'nin liderliğindeki Türk Komünist Teşkilâtı (TKT), bizzat Bolşeviklerin desteğiyle Moskova'da ortaya çıkmış, daha sonra faaliyet merkezini sırasıyla Kırım, Odesa, Taşkent ve nihayet Bakü'ye taşımıştı. Dolayısıyla Bakü, Türkiye komünist hareketinin gelişimi açısından da başlıca merkezlerden biri haline gelmişti. Mütareke döneminde İstanbul ve Anadolu'da ortaya çıkan komünist çevreler, 10-15 Eylül 1920'de Bakü'de gerçekleşen Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'nde bir araya gelerek Türkiye Komünist Fırkası ismiyle birleşik bir parti kurma kararı aldılar. Bu girişim, milli mücadelede yer almak amacıyla Anadolu'ya geçmeyi deneyen Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ocak 1921'de katledilmesiyle akamete uğrasa da komünist hareket, Bakü'de kalanların yanı sıra İstanbul ve Ankara'da varlığını sürdürdü. İstanbul'da, Şefik Hüsnü liderliğindeki İstanbul Komünist Grubu ve üyelerinin büyük bir kısmı Rum işçilerden oluşan Beynelmül İşçiler İttihadı, Ankara merkezli Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'yla birlikte belli başlı komünist çevreler arasındaydı. Bu gruplar dâhilinde faaliyet gösteren kimi kadrolar Türkiye Komünist Partisi'nin Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzanacak kuruluş sürecinde etkin rol oynadılar.

Bu derlemede bir araya getirdiğimiz yazılar, Ekim Devrimi'nin yarattığı özgün bağlamın gerek Türkiye'nin ve gerek Türkiye komünist hareketinin kuruluş sürecine olan etkilerini ele almaktadır. Çalışmanın temelleri, Ekim Devrimi'nin 100. Yılı münasebetiyle 2017 yılı sonlarında gerçekleşen iki konferansta atıldı. Bunlardan ilki, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) tarafından 4-5 Kasım'da İzmir'de düzenlenen "100. Yılında Ekim Devrimi ve Türkiye'ye Etkileri" konferansıydı. İkincisi ise Tarih Vakfı'nın 7 Kasım'da gerçekleştirdiği "100. Yılında Sovyet Devrimi" sempozyumuydu. Derlemede yer alan yazıların büyük bir çoğunluğu bu konferanslarda sunulan ve bir kısmı da sonraki aylarda Toplumsal Tarih dergisinde yayınlanan metinlerden oluşmaktadır. Bu çalışma, Osmanlı-Türkiye tarihçiliği açısından son derece önemli roller oynayan bu iki değerli kurumun, Tarih Vakfı ve TÜSTAV'ın son yıllarda geliştirdikleri işbirliği ve ortak faaliyetlerin ürünlerinden biri olarak görülmelidir.

Çalışmada ele alınan en önemli konulardan biri, Ekim Devrimi sürecinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Türkiye'nin kuruluş sürecinde nasıl görüldüğü ve değerlendirildiğidir. Türkiye'de modern tarih yazıcılığının kurucu isimlerinden Zafer Toprak, bu soruyu birbirini tamamlayan iki ayrı makalede ele almaktadır. Her ikisi de Ekim Devrimi'nin tartışmasız en önemli liderlerinden Vladimir İlyiç Ulyanof, yani Lenin'e ilişkin yazılara odaklanan makalelerden ilki, Ekim Devrimi günlerinden Lenin'in ölümü ertesine kadar Osmanlı basını, milli mücadele ve Cumhuriyet Türkiye'si yayın dünyasında konuya ilişkin özgün haber ve yorumlara değinmektedir. İkinci makale ise daha spesifik olarak milli mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında dönemin en önemli sosyalist yayın organı olan Aydınlık'ta özellikle Marksist kadınlar tarafından kaleme alınan yazıları incelemektedir. Cengiz Yolcu Ekim Devrimi'nin Osmanlı'daki yankılarına ilişkin yazısında, bir yandan Osmanlı matbuatı tarafından yabancı gazeteler ve ajanslardan elde edilen haberlerin okura nasıl sunulduğuna, öte yandan Osmanlı Hariciyesinin sınırın öbür tarafında meydana gelen hadiseleri nasıl gözlediğine ve payitahta ilettiğine eğilmektedir.

Alexander E. Balistreri, savaş ve devrimlerden ötürü dağılmakta olan iki imparatorluk arasındaki ilişkileri, Kars bölgesini mercek altına alarak incelemektedir. 1917'de Rus hakimiyeti altında olan bu bölgede Ekim Devrimi'nin etkilerine odaklanan Balistreri, dönemin siyasî mücadelelerini kronolojik bir şekilde ele almaktadır. Bu çerçevede Nisan 1917'deki Müslüman pogromu, Mayıs 1917'de gerçekleşen "Kars Rençberleri Kurultayı" ve Ocak 1918'deki "Sarıkamış Bolşevik Darbesi" gibi önemli gelişmeleri tartışmakta, bu sürecin "milliyetçi" ya da "solcu" bir anlatıya sığdırılamayacağını ileri sürmektedir. 1917'de Kars'ta sosyalist ve milliyetçi akımlar arasında yaşanan ayrışma ve birleşme çabaları, bu dönemde Kafkasya'ya egemen olan genel siyasî tabloya paralel bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla Kars'ı anlamak, Osmanlı-Rusya sınır bölgesinde devrimin nasıl tecrübe edildiğine ışık tutmaktadır.

Pınar Üre, Osmanlı-Rusya arasında Ekim Devrimi sürecinde ortaya çıkan etkileşime bu defa işgal İstanbul'u ve çevresinde öbeklenen Beyaz Ruslar bağlamında değiniyor. Üre makalesinde, Bolşevik Devrimini takip eden Rusya İç Savaşı sırasında Kızıl Ordu'ya karşı savaşmak için bir

araya gelen ve 1920 yılının sonları itibariyle her cephede ağır bir yenilgiye uğrayan Beyaz Ordu mensuplarının ideolojik bir portresini çizmektedir. Beyaz Ordu'yu oluşturan bileşenler, Bolşeviklerden farklı olarak kapsamlı bir ideolojik çerçeveden yoksundur. Ancak devrim ve iç savaş Beyaz Ordu saflarında yer alanların toplumsal ve siyasi meselelere bakışlarını da etkilemiştir. Üre, Beyazların devrim, sınıflar arası ilişkiler gibi konulara nasıl baktıklarını, Rusya için nasıl bir yönetim şekli arzuladıklarını, eski müttefikleri Fransa ve İngiltere'ye yaklaşımlarını, komuta kademesinde yer alan bazı önemli isimlerin ve Beyaz Ordu saflarında yer almış subayların hatıralarına başvurarak ele almaktadır. Ayrıca makalede, Beyaz Ordu yönetimiyle yakından ilişkili olduğu bilinen *Zarnitsy* gazetesine de kulak verilmektedir.

Alp Yenen ise merceği Ekim Devrimi'ni takiben gelişen devrimci diplomasiye, yani devrim sürecine damgasını vuran devletler ve devlet-dışı aktörler arasında ortaya çıkan olağandışı diplomatik ilişkiler bağlamına çevirmektedir. Yenen makalesinde, Sovyet Rusya, Türkiye, İran ve Afganistan arasında 1921 ilkbaharında imzalanan devletlerarası antlaşmaların, Bolşevik Devrimi ve Cihan Harbi sonrasında nasıl Asya'da yeni bir devrimci diplomasi düzeninin kurulmasına önyak olduğunu tartışmaktadır. Bu yazıda en çok üzerinde durulan husus, Cihan Harbi sonrasında firarda olan İttihatçı liderlerin bu tür diplomatik ilişkilere bizzat dahil olmasıdır. Kapsamlı bir arşiv ve hatırat araştırmasına dayanan çalışma, Asya'da devletlerarası düzenin yeniden kurulmasıyla neticelenen bu sürecin sonunda İttihatçıların ve diğer ihtilâlciler devlet-dışı aktörlerin uluslararası sistemden nasıl ve neden dışlanmış olduklarını açıklamaktadır. Dolayısıyla İttihatçı liderlerin sürgün faaliyetlerinin bu ulus-aşırı perspektif üzerinden değerlendirilmesi, savaş ve devrim sonrası değişim sürecinin uluslararası sosyolojisine ışık tutmaktadır.

Samuel J. Hirst diplomasi bahsine, Sovyet-Türk uzlaşısının ilk ve en mühim evresinde Rusya'da hariciye komiseri olarak görev yapan Georgiy Çiçerin hakkındaki makalesiyle katkıda bulunmaktadır. Hirst'e göre Ruslar ve Türkler iki dünya savaşı arası dönemde mevcut ihtilafları bertaraf ederek uzun ömürlü bir işbirliği süreci başlatabildiler. Bu yaklaşmanın en temel önkoşulu, bölgesel siyasi gerilimlerin ötesine bakabilen bir uluslararası ilişkiler perspektifinde yatmaktaydı. Çiçerin, böy-

le bir bakış açısını öne çıkarabilecek ve uygulayabilecek vasıflara sahip nadir şahsiyetlerdendi. Türkiye'yi destekleyen Çiçerin, kimi Bolşevikler tarafından kuşkuyla yaklaşılan bu siyaseti meşrulaştırmak için kalkınma mücadelesi veren Doğu memleketleri ile Batılı emperyalist devletler arasında baş gösteren düşmanlığı esas alan yeni bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı tasavvur etmişti. Hirst makalesinde, Çiçerin'in Birinci Dünya Savaşı öncesi savunduğu düşünceler ile harp sonrası yazdıkları arasındaki zıtlıkları inceleyerek Çiçerin'in düşüncelerindeki köklü değişim sürecini ve Türkiye siyasetinin ardında yatan emperyalizm anlayışının nasıl ortaya çıktığını tartışmaktadır.

Erden Akbulut tartışmanın eksenini diplomatik süreçlerden Türkiye komünist hareketinin örgütlenme sürecine taşımaktadır. Akbulut çalışmasında Ekim Devrimi ve Komintern'in Türkiye komünist hareketinin biçimlenmesindeki belirleyici rolünü vurguladıktan sonra, Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşunu bir süreç olarak ele almaktadır. 1920'de Bakü'de toplanan kongreyle açılan bu sürecin, Ağustos 1922'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Ağustos 1922'de Ankara'da toplanan kongresinden geçtikten sonra, Kasım – Aralık 1922'de Moskova'da yapılan Komintern 4. Kongresi'nde oluşturulan Türkiye Birleşik Komünist Partisi Teşkilât Komitesi'nin yürüttüğü çalışmalardan sonra nihayet Şubat 1925'te İstanbul Akaretler'de yapılan birlik kongresiyle noktalandığı değerlendirilmesini yapıyor. Bu süreçte TKP'yi oluşturan kollar olarak Bakü TKT çevresi, İstanbul Komünist Grubu, Türkiye Halk İştirakiyun Partisi ve İstanbul'da Rum ağırlıklı Beynelmillel İşçiler İttihatı, birleşik komünist partisinin kurucu kolları olduğu görüşünü savunuyor.

Erol Ülker ise komünist ve sosyalist unsurların Mütareke döneminin ilk evrelerinde Osmanlı başkenti İstanbul'daki faaliyetlerine odaklanmaktadır. İTC'nin iktidarı kaybettiği Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası dönemde başkent, fiilen İtilaf devletleri tarafından işgal edilmiş ve işgal 16 Mart 1920'de İngiliz, Fransız ve İtalyan askeri makamlarının şehrin yönetimine el koymasıyla resmî bir nitelik kazanmıştır. Bu süre zarfında İstanbul, büyük oranda İttihatçı kadrolarının örgütlediği bir direniş hareketinin ortaya çıkışına sahne olmuş, aynı dönemde birçok sosyalist ve komünist çevre faaliyete başlamış, radikal örgütlenme-

ler İstanbul'da dikkate değer bir etkinlik kazanmıştır. Ülker, Mütareke döneminin Mart 1920'ye kadar uzanan bu ilk safhasında, İstanbul'da Müslüman unsur içinde ortaya çıkan sosyalist ve komünist çevrelere ve bunların direniş hareketiyle ilişkilerine odaklanmaktadır.

İcadiye – Kurtuluş

Ekim 2019